

Pietismi ajan aallokossa

Kun ystäväni ja kollegani Bill Widén toimitti *Suomen kirkkohistorian* ruotsinnostyötä, ainoa keskustelua herättänyt kohta koski myöhäisemmästä herännäisyydestä käytettyä nimeä. Kun Widén oli käännosehdotuksessaan käyttänyt aiemman käytännön mukaisesti ilmausta 1800-luvun pietismi, näkemykseni mukaan tämä nimi ei oikein vastannut ainaakaan 1800-luvun jälkipuoliskon ja 1900-luvun herännäisyyden kuvaa ja luonnetta. Päädyimme sovussa siihen käsitykseen, että oli viisainta puhua vain heränneistä ja herännäisyydestä.

Olen jäänyt kuitenkin miettimään, oliko muutosehdotukseni sittenkään oikea ja perusteltu. Viittasivathan monet lapsuuteni ja nuoruuteni muistikuvat ja muistot Pohjois-Savon ja Keski-Pohjanmaan herännäisyydestä siihen, että herännäisyys oli vielä tuolloinkin monin osin selvästi pietismin sävyttämää. Tähän viittasivat niin heränneiden käytöstavat ja pukeutuminen kuin uskonnollisen hartauselämän muodotkin.

Herännäisyyteen kuului myös sisällöllisesti pietistiseen hurskauselämän kuuluva jokapäiväistä parannusta korostava alati kristillisyyden ja jatkuva heikkoudentunto; ”on tekemättä vielä mun parannukseni”.

VALISTUSTA VASTAAN ROMANTIIKAN HENGESSÄ

Ehkä kaikkein selkeimpänä pietismin perinne ilmeni herännäisyyden piirissä sen asenteessa ”maailmaan”. Se sai myös varhaisemmalle pietismille luonteenomaisia rigoristisia kulttuuripessimismin piirteitä. Tämä pessimistinen asenne suhteessa maailmaan kuvastui muun muassa nuoren herännäispapin Alfred Kihlmanin sanoissa. Kun heränneiden toiminnan oli arveltu olevan jotenkin yhteydessä vuoden 1848 hullun vuoden vallankumoukselliseen toimintaan ja tapahtumiin, torjui Kihlman jyrkästi tällaisen käsityksen ja totesi ponnekkaasti:

Emme me harrasta tasavaltaa, emme yksinvaltaa, emmekä perustuslaillisuutta tai muuta semmoista; me jätämme sen puuhan maailmalle, joka arvelee, että sillä on aikaa semmoiseen. Sitä vastoin me harrastamme Jumalan valtaa (theokrati), ei valtiollisessa vaan uskonnollisessa merkityksessä. Että Jumala tulisi herraksi kunkin sydämessä.

Vaikka Kihlmanin puhe oli tarkoitettu torjumaan heränneisiin kohdistuvia epäilyjä, se kuvasteli tuon aikaisen herännäisyyden asennetta maailmaan ja maalliseen elämäänpiiriin yleisemminkin. Tämänpuoleinen maailma ei ollut heränneille ensisijaisesti Jumalan maailma, jota tuli viljellä ja varjella, tai jopa kehittää. Maailma oli lähinnä langennut ja heräämättömien ihmisten maailma, josta puuttui Jumalan käden välitön kosketus. Tämä pessimistinen asenne maailmaan ja maalliseen kulttuuriin sai myös tuon aikaiset suomalaisen yhteiskunta- ja kulttuurielämän suunnannäyttäjät Runebergista ja Snellmanista lähtien toteamaan, miten herännäisyyden keskeinen ongelma oli sen suhde maailmaan. Heränneiden asenne ajan yhteiskunnallisiin uudistuspyrintöihin ja kulttuurielämään muodostuikin varsin pidättyväksi ja etenkin kaikkia ihmiskeskeiseksi koettuja uudistusliikkeitä kohtaan torjuvaksi, mikä osaltaan johti liikkeen ajautumiseen yhteiskunnan ulkopuolelle eristyneeksi kansanliikkeeksi.

Vaikka herätysliikkeet ja niiden joukossa herännäisyys saivat keskeisimmät sisällölliset vaikutteensa ja käyttäytymismuotonsa varhaisemmasta pietismistä ja herrnhutismista, ne olivat toisaalta myös oman aikakautensa perillisiä. Taustalla vaikuttivat erityisesti niin sanotun restauraation aikakauden käsitykset ja asenteet, kuten jyrkkä valistuksen rationalismin ja Ranskan suuren vallankumouksen vastaisuus. Samalla aatteelliseksi suunnannäyttäjäksi muodostui idealismi-romantiikka, joka valistuksen järkeisuskon ja niin sanotun hyötymoraalin

asemesta halusi korostaa ennen muuta hengen ensisijaisuutta. Etenkin romantiikan ja herätysliikkeiden keskinäinen suhde muodostui läheiseksi. Eri puolilla Eurooppaa idealismi-romantiikan rinnakkaisliikkeinä syntyneissä herätysliikkeissä pietismin ja romantiikan aatteet kietoutuivat vahvasti toisiinsa. Pietismin hurskauselämä ja etenkin herrnhutilaisuuden tunneväritteinen kristillisuus sulautuivat monesti yhteen romantiikan ihmislunnon salaisia syvyyksiä etsivien ja tuonpuoleista korostavien ihanteiden kanssa.

Suomalainen herännäisyys omaksui sekä valistuksen käsityksiä vastustavat että romantiikan idealismin uudenlaista todellisuuskäsitystä tukevat ajatukset. Useiden nuorten pappismiesten tie herännäisyyteen kulki nimenomaan romantiikan kautta. Saatettiinhan idealismi-romantiikkaa jo sellaisenaan pitää ihanteellisuudessaan eräänlaisena ”herätyksenä”, joka oli herättänyt suuret joukot valistuksen järkiuskosta tavoittelemaan korkeampia tuonpuoleisia ideaaleja. Näihin romantiikasta suoria vaikutteita saaneisiin herännäisppapeihin kuuluivat Lars Stenbäkin ohella muun muassa Joonas Lagus, J. J. Östring, L. J. Achren, C. G. Von Essen ja A. W. Ingman.

Heränneet joutuivat myöhemmin käymään varsin perusteellista rajankäyntiä romantikkopiirien kanssa ja sanoutuivat Lars Stenbäckistä alkaen ja Paavo Ruotsalaisen johdolla jyrkästi irti romantiikan uskonkäsityksestä ja filosofeista yleensä. Romantiikka-idealismi jätti kuitenkin pysyvän jälkensä herännäisyyteen. Liikettä yhdisti idealismi-romantiikkaan paitsi valistusperäisen rationalismin vastustus, myös sen edustama todellisuuden käsitys ja sen mukainen vaatimus elämän uudistamiseen. Varsinkin romantiikan keskittyminen sisäiseen elämään ja omiin tunteisiin sekä historiallisen menneisyyden, kansanomaisen turmeltumattomuuden ja aatteellis-isänmaallisten arvojen

ihannointi inspiroi herännäisyyttä. Samoin romantiikan vieroksuva asenne sivistyneistön sisällyksetöntä ja turhamaisuuden värittämää seuraelämää kohtaan soveltuivat hyvin myös heränneiden pietistisperäiseen elämäntapamukseen.

Edellä kuvattu herännäisyyden syntytausta sävytti näkyvästi herännäisyyden myöhempää historiallista kehitystä. Yhtäältä herännäisyys jatkoi elämäänsä kasvavana, mutta yhteiskunnallisesti varsin eristyneenä pietistiväritteisenä kansanliikkeenä ja sai uusia uskonnollisteologisia virikkeitä Suomeen ja Pohjoismaihin levinneestä Luther-harrastuksesta, jonka seurauksena luterilaiset opinkäsitykset vahvistuivat sen piirissä. Herännäisyyden omimmaksi uskonnolliseksi piirteeksi muodostui kuva ikävöivää uskoa, jatkuvaa armon kerjäläisyyttä ja jokapäiväistä parannusta ja anteeksiantamusta korostavasta alatien kristillisyydestä, jota liike halusi painottaa kaiken arvovaltaisen, oppineen itsetietoisena ja muodollisen kirkollisuuden vastapainona. Elämä oli oppia tärkeämpää.

ISÄNMAALLINEN INNOSTUS

Heränneiden romantiikka-idealismista saamat vaikutteet synnyttivät liikkeessä kiinnostuksen kansaa, sen kieltä, menneisyyttä ja kulttuuria kohtaan. Monet herännäispaivit tunsivat suurta mielenkiintoa heräävää suomalaisuusliikettä ja sen parissa virinnyttä kiinnostusta suomen kielen ja Suomen kansallisen menneisyyden tutkimusta kohtaan. Tämä romantiikan sävyttämä aatteellis-isänmaallinen innostus johti sittemmin kansallisuusliikkeen nousun myötä myös kiinnostuksen suuntautumiseen suomensukuisiin heimokansoihin, josta tuli eräs herännäisyyden aktiivisen harrastuksen erityispiirre. Kansan kieleen, kansallisuuteen ja heimokansoihin kohdistunut mielenkiinto saikin vähitellen varsin keskeisen aseman liikkeen piirissä. Tämä merkitsi samalla sitä, että

aiemmin varsin sulkeutunut ja yhteiskunnallista osallistumista kartellut herännäisyys sosialistui, eli yhteiskunnallistui romantiikan ja kansallisuusliikkeen kautta. Juuri kansallisesta harrastuksesta muodostui herännäisyydelle sen silta suomalaiseseen yhteiskuntaan, maailmaan, jonka poliittisia toimintoja se oli muilta osin halunnut kartella.

Samalla kun herännäisyys löysi romantiikan vaikutuksesta paikkansa nousevan kansallisuusliikkeen piiristä, sen asenne muuta yhteiskunnallis-poliittista toimintaa kohtaan säilyi edelleen varsin pidättyvänä. Niinpä heränneet eivät olleet näkyvän aktiivisia paikallisyhteisöjen maallisissa puuhissa. Tämä koski varsinkin asennetta kaikkia ihmiskeskeisiä aatteellisia pyrintöjä kohtaan nuorisoseuroista lähtien, mutta erityisesti herännäisyys suhtautui vieroksuen työväenliikkeeseen. Samalla kun sosialismin teoriat saivat entistä keskeisemmän aseman työväenliikkeen piirissä ja sosialismin agitaattorit suuntasivat kritiikkinsä myös uskontoon, sen katsottiin heränneiden piirissä edustavan juuri niitä valistuksen ja Ranskan suuren vallankumouksen nostattamia kielteisiä, ihmiskeskeisiä arvoja, joita koko restauraation aikakausi ja herätysliikkeet sen mukana kavahtivat. Tämä työväenliikettä koskenut kielteinen asenne ja liikkeen romanttisperäinen kansallismielisyys saivat aikaan sen, että heränneet löysivät maan itsenäisyyteen johtaneissa kiistoissa ja sittemmin puhjenneessa kansalaissodassa itsestään selvänä asiana paikkansa valkoisen Suomen riveistä. Malmivaaran johdolla kansalaissodassa taistelleitten eteläpohjalaisten heränneiden osuus sai valkoisen Suomen taholla korostetun myönteisen sankarihohteen. Etenkin V. A. Koskenniemen sodan jälkeen pohjalaisesta herännäisnuoresta piirtämä sankarillinen Nuori Anssi -kuva vahvisti niin valkoisen Suomen piirissä yleensä kuin heränneiden omassa keskuudessa erityisesti romanttis-idealista

kansallisuusiuhannetta ja sai monet näkemään nuorena körttisotilaassa aidon ja ryhdikkään isänmaan sankarin. Näin kansalaissodasta muodostui heränneille eräänlainen kansallisen ylösnousemuksen hetki. Samalla se vahvisti suuren yleisön silmissä herännäisyyden asemaa. Aiemmin syrjäisenä ja eristyneenä koettu uskonnollinen kansalaissiike nähtiin valkoisen Suomen piirissä entistä selvemmin myös vahvasti isänmaallisena ideologis-yhteiskunnallisena vaikuttajana.

HEIMOHARRASTUKSESTA JYRKKÄÄN NATIONALISMIIN

Herännäisyyden kansalaissodan myötä saamaa uutta isänmaallis-uskonnollista roolia vahvistivat sekä Suomen itsenäistyminen että pelätyn kommunistisen Neuvostoliiton muodostuminen maan rajan taakse. Olivathan nämä muutostekijät omiaan ruokkimaan sekä romantiikan pohjalta nousevaa ihanteellista isänmaallisuutta että restauraation aikakauden aatteisiin liittynyttä antivallankumouksellista henkeä, jota voitiin soveltaa sekä suhteessa suomalaisiin punaisiin että kommunistiseen Venäjään. Herännäisyyden saama uusi uskonnollis-isänmaallinen rooli maan itsenäistymisen jälkeen sai lukuisat herännäisnuoret näkemään velvollisuudekseen lähteä aseellisesti puolustamaan myös suomensukuisia heimokansoja, joille Tarton rauhassa oli luvattu itsehallinto. Niinpä varsin runsaslukuinen joukko heränneitä osallistui vuosina 1918–1920 käytyihin niin sanottuihin Vian ja Aunuksen retkiin ja Viron vapaussotaan, jotka samalla suuntautuivat kommunistista Neuvostoliittoa vastaan.

Tämä herännäisyydelle tunnusomaiseksi muodostunut heimoharrastus sai sitäkin näyttävämmän ilmauksensa pian heimosotien jälkeen syntyneen Akateemisen Karjala Seuran toiminnassa, joka pyrki kokoamaan akateemisen nuorison toimintaan rajan taakse jääneiden

heimokansojen hyväksi. Kun heränneisiin lukeutuva nuori heimosoturi, pastori Elias Simojoki nousi kyseisen liikkeen keskeiseksi suunnannäyttäjäksi ja puheenjohtajaksi, herännäisyyden asema korostui entisestään myös hiljattain itsenäistyneen isänmaan vaikuttavana yhteiskunnallis-ideologisena puolustajana ja taisteluliikkeenä. Vaikka tämä kehityssuunta ei luonnollisestikaan koskenut koko herännäisyyttä uskonnollisena kansanliikkeenä, se oli luomassa kuitenkin uutta kuvaa koko herännäisyydestä. Pyrittiinhän AKS:n piirissä omaksuttua jyrkkää nationalismia tietoisesti saattamaan myös laajempien ihmisryhmien aatteeksi uskonnollisen julistuksen siivellä. Kyseinen toiminta johtikin herännäisyyden sisällä eräänlaisen ”suomalais-kansallisen uskonliikkeen” muotoutumiseen, jota sävyttivät perinteisen herännäisyyden sijaan romanttisen sankaruuden, isänmaallisen ehdottomuuden ja jyrkkyyden sekä pyhän ryssävihan tunnot. Samalla isänmaallinen toiminta pyhitettiin, sakralisoitiin ja siitä muodostui tämän suuntauksen eräänlainen uusi pelastusoppi, joka muistutti paljossa Saksan evankelisen kirkon piirissä sittemmin syntyneen Saksalaisten kristittyjen uskonliikkeen käsityksiä.

Vaikka kyseiset ihanteet eivät suinkaan olleet sopusoinnussa kristillisen, puhumattakaan herännäisyyden perinteisen ihmiskäsityksen kanssa, ne saivat vallitsevassa tilanteessa vähitellen laajaa hyväksyntää herännäisyyden piirissä. Tähän vaikutti nähtävästi osaltaan myös se herännäisyyden väljä pietistiperäinen opinkäsityksiä vieroksuva käsitys, jonka mukaan tärkeintä ei ollut oppi vaan elämä. Tämä koski selvästi esimerkiksi Elias Simojokea, jota voitiin pitää monella tavoin oman aikansa legendana, mutta jonka toiminnassa perinteiset kristilliset opinkäsitykset jäivät romanttisen sankarihurskauden varjoon. Vaikka suomalais-kansallisen uskonliikkeen korostukset herätti-

vät ihastusta monissa liikkeen ulkopuolisissa piireissä, tämä romanttisen isänmaallisuuden terävöittävä herännäisyys antoi ulkopuolisille joskus aiheen käyttää myös sarkastista ilmaisua ”körttiromantikot”, kuten AKS:n hovirunoilijana tunnettu professori Matti Kuusela joskus totesi.

Tätä ideologis-poliittista herännäisyyden kuvaa oli sittemmin omiaan vahvistamaan erityisesti rajantakaisen Neuvostoliiton tapahtumat ja niistä kantautuneet pelottavat viestit, etenkin tiedot kirkkoon, uskontoon sekä läheisiin heimokansoihin kohdistuvasta sorrosta ja verisistä vainoista. Kun tämän bolsevistisen hallituksen toimeenpaneman vallankumouksellisen puhdistuksen pelättiin leviävän myös Suomeen ja johtavan täällä uuden ”punakapinan” puhkeamiseen, monet heränneet ryhtyivät aktiivisiin toimiin isänmaan suojaamiseksi maata uhkaavalta sosialismin ja kommunismin rutolta. Tätä ajattelua tuki myös liikkeen perinteeseen vanhastaan kuulunut vastavallankumouksen henki ja perinne. Taistelun ei käsitetty kohdistuvan vain vallankumoukseen sinänsä, vaan sen väärää ateismille ja rationalismille perustuvaa maailmankäsitystä vastaan, joka haluttiin samalla juurittaa pois - jopa väkivaltaisesti.

HERÄNNÄISYYS, LAPUAN LIIKE JA KANSALLISSOSIALISMI

Edellä mainittu uskonnollis-ideologinen käsitys loi kaikupohjaa koko 1930-luvun poliittiselle liikehdinnälle etenkin Etelä-Pohjanmaalla ja johti meille entuudestaan tunnettuihin ilmiöihin. Heränneet osallistuivat Etelä-Pohjanmaalla varsin aktiivisesti 30-luvun alussa puhjennun Lapuan liikkeen toimintaan, jopa sen toimeenpanemiin kyydityksiin ja taisteluhenkiseen talonpoikaismarssiin. Niin ikään herännäisedustajat olivat varsin keskeisesti mukana Lapuan liikkeen perillisenä syntyneen

Isänmaallisen Kansanliikkeen toiminnassa. Lukeutuivatpa useat Isänmaallisen Kansanliikkeen keskeiset vaikuttajat ja kansanedustajat heränneisiin ja IKL:n paikallisyhdistysten johdossa toimivat monin paikoin herännäispapit. Siten 1930-luvun äärioikeistolainen poliittinen liikehdintä kantoi eräissä osin maata varsin merkittävässä määrin herännäisleimaa, mikä samalla legitimoijulkisuudessa oikeistoliikkeen toimintaa. Tämä koski kuitenkin ensisijaisesti Etelä-Pohjanmaata, kun sen sijaan herännäisyys perinteisenä kansanliikkeenä muissa osissa maata jäi tämän kehityksen ulkopuolelle, jopa vieroksui siihen liittyneitä ilmiöitä. Sen sijaan oikeistoliikkeen vaikutus säteili laajemmin muun muassa mustapaita- ja sini-musta-järjestöjen toiminnan muodossa, joiden välityksellä aatetta pyrittiin levittämään erityisesti nuorison keskuuteen. Näin herännäisyydestä muovautui osittain uskonliike, jonka piirissä kansallisuusaate ja sen puolustaminen nousivat lähes toisen uskonnon asemaan. Vaikka tämä ei luonnollisesti koskenut herännäisyyttä kokonaisuudessaan, liike sai myös yleisemmin selvästi tämän oikeisto-ideologisen uskonliikkeen leiman.

Tämän kommunisminvastaisen, oikeistoideologisen näkemyksensä pohjalta eräät herännäispiirit ja herännäisjohtajat asettuivat sittemmin 1930-luvulla varsin varauksettomasti puolustamaan kaikkia kommunistista liikettä vastustavia liikkeitä, niiden joukossa myös Saksan kansallissosialistista liikettä. Tästä oli osoituksena muun muassa vuoden 1933 heränneiden nuorisolehden *Heräävä Nuoriso* kansallissosialistisesta järjestelmästä ja Hitlerin johtamistavasta esittämä ylistävä arviointi. Kommunisminvastaisen asenteen lisäksi lehti antoi varuksettoman tukensa myös sille yksinvaltaiselle ja johtajavaltaiselle hallintojärjestelmälle, mitä kansallissosialistit toteuttivat Hitlerin johdolla. Sama kritiikitön asenne tuli näkyviin

myös tunnetun herännäisjohtajan kouluneuvos Matti Pesosen *Hengellisessä Kuukausilehdessä* 1941 esittämässä arvioinnissa tuolloin suomeksi ilmestyneestä Hitlerin *Mein Kampf* -teoksesta. Pesonen arveli, ettei hän ollut koskaan aiemmin ”kansan elämälle elintärkeistä kysymyksistä lukenut toista niin syvälle luotaavaa kirjaa”. On sanomattakin selvää, ettei kouluneuvoksen arviointi perustunut minkäänlaiseen kansallissosialismin luonteen todelliseen tuntemukseen. Hänen silmissään ”syvälle luotaava” kokemus perustui vain siihen varmaan vakaumukseseen, että Hitler ja hänen johtamansa liike tulisivat estämään pelätyn kommunistisen liikkeen leviämisen Euroopassa.

Tämä herännäisyyteen tai sen erään ryhmän syvälle juurtunut isänmaallisuuden tunne ja kommunismia kammoava asenne kuvastui myös André Swanströmin suomalaisen SS-pataljoonan vaiheita koskevassa kirjassaan esittämässä toteamuksessa, että juuri herännäistaustaiset nuorukaiset olivat alttiita hakeutumaan sittemmin arvostelua osakseen saaneen suomalaisen SS-pataljoonan riveihin. Mihin tämä into liittyä SS-joukkoihin perustui? Taustalla oli epäilemättä herännäisyyden piirissä osittain muotoutunut romanttis-idealisen hengen nostattama isänmaallisuus ja sankari-ihanne, joiden innoittamana monet nuorukaiset näkivät velvollisuudekseen lähteä kansallissosialistisen SS-liikkeen riveihin taistelemaan isänmaansa suurimpana uhkana pitämäänsä kommunismia vastaan. Liikehdintä sisälsi myös uuden uskonnon ja sen sovituspöytäkirjoja.

Onkin mielenkiintoista nähdä, miten tämä vilpittömän sankari-ihanne saattoi johtaa vakavaan ristiriitaan kristillisen herännäisperinteen kanssa. Kuvaavana on pidettävä, miten SS-sotilaspastori Ensio Pihkala koki henkilökohtaisesti ristiriidan herännäisperäisen kristillisen vakaumuksensa ja toisaalta romanttisperäisen sankarihurskauden välillä. Oman kristillisen

vakaumuksensa pohjalta hän joutui kaiken SS-osaston toiminnan nähtyään pettyneenä toteamaan: ”emmehän me ole tulleet tänne vain tappamaan ja hävittämään.” Suomalaisen SS-osaston herännäistaustaiset miehet olivat todellakin lähteneet liikkeelle toisista ihanteista.

SODANJÄLKEINEN MURROS JOHTAA YHTEISKUNNALLISEEN AVAUTUMISEEN

Se suomalais-kansalliseksi uskonliikkeeksi muotoutunut herännäisyys, jossa uskonto ja nationalismi olivat kietoutuneet läheisesti toisiinsa ja jonka monet näkivät edustavan aidosti suomalaista kristillisyyttä, ajautui toisen maailmansodan päättymisen myötä murrokseen. Tähän oli syynä lähinnä se poliittinen ja maailmankatsomuksellinen käänne, jonka sodan lopputulos aiheutti. Sodan päättymisen vei kokonaan tai osittain perustan monilta niiltä taustatekijöiltä, joiden varaan kyseinen uskonkäsitys oli rakentunut. Näihin aikahistoriallisiin tekijöihin olivat kuuluneet paitsi toive isänmaata uhanneen kommunismin vaaran väistymisestä, ennen muuta romantiikan ihanteille rakentuva sankarillinen ihmis- ja isänmaa-käsitys ja kansallisuusaatteen nostattama heimoharrastus ja siihen liittynyt heimoaate.

Kun kommunistinen Neuvostoliitto oli sodan seurauksena noussut odotusten vastaisesti keskeiseksi maailmanvallaksi ja kommunistinen liike saavuttanut myös Suomessa hyväksytyin, jopa vaikuttavan aseman, oli kommunismin kohdistuvasta antivallankumouksellisesta asenteesta ainakin entisessä muodossaan pakko luopua. Hävitty sota oli vienyt myös pohjan sekä sankarilliselta uskolta isänmaan suureen tulevaisuuteen että Suomen mahdollisuudelta toimia suurena suomensukuisten heimojen kokoajana ja auttajana. Samalla murros kosketti myös sitä idealismi-romantiikan todellisuuskäsitystä, uskoa hengen ensisijaisuuteen, johon myös 1800-luvun herätysliikkeet olivat

yhtyneet. Siten murros vaikutti poliittisen, yhteiskunnallisen ja aatteellisen muutoksen ohella käsitykseen koko todellisuuden luonteesta.

Vaikka edellä mainittu murros koski vain osaa herännäisyyttä – eihän esimerkiksi kiihkonationalismi ollut koskaan saanut laajemmin tilaa kansanomaisen herännäisyyden piirissä eri puolilla maata –, sen synnyttämä muutosvaikutus ulottui pitkälti koko liikkeeseen. Samalla kun liike joutui olosuhteitten muuttuessa luopumaan romantiikan perintönä syntyneestä yksisuuntaisesta nationalismista, murentui liikkeen piirissä myös sen pietistisestä perinteestä noussut pidättyvä suhde maailmaan. Tämä puolestaan johti liikkeen jäsenten yhteiskunnalliseen avartumiseen. Muutosta oli omiaan vauhdittamaan se sodanjälkeisestä muuttuneesta yleisestä ilmapiiristä liikkeelle lähtenyt nuorison henkinen kapina, joka 1960-luvulta lähtien suuntautui isien ja äitienkin perinteisiä näkemyksiä vastaan. Ei ollut mielestäni mikään sattuma, että tämä niin sanottu isäkapina kosketti varsin laajasti ja syvästikin juuri niitä herännäispiirejä, jossa pietismin ja romantiikan symbioosi ja sen pohjalta syntynyt suomalaiskansallinen uskonliike oli saanut runsaimmin tilaa.

Herännäisyyden irtaantuminen pietisromantiikan yhteensulautumasta ja yleinen avautuminen ovat puolestaan johtaneet liikkeen etsimään uutta suuntaa seuraavina vuosikymmeninä. Sikäli kuin olen voinut päätellä, etsintä on suuntautunut niin liikkeen perinteiseen asemaan alatien uskonnollisteologisena vaikuttajana kirkossa kuin sen asemaan nykyajan yhteiskunnassa toimivana aktiivisena uskonnollisena vaikuttajana. Yhteisenä tavoitteena on ollut herännäisyyden uskonnollisen sanoman ja liikkeen aseman määrittely muuttuneessa tilanteessa.

Kun Berliinin Humboldt-yliopiston professori Friedrich Schleiermacher esitti herännäis-

yyden syntyaikoihin oman käsityksensä uskonnosta, hän herrnhutilaisuudesta saamiensa vaikutteiden mukaisesti asettui päättäväisesti vastustamaan valistuksen uskontokäsitystä ja huomautti, että uskonnon samaistaminen moraaliin tai sen käsittäminen pelkäksi moraaliopiksi oli kaiken sekaannuksen alkulähde. Uskonnolla oli Schleiermacherin mukaan oma erityisluonteensa:

Uskonto ei ollut vain joitakin opinkaavoja tai ulkonaisia sääntöjä tai järjen tietoa tai moraalialueita ja metafysiikkaa. Se oli enemmän kuin ajattelua ja toimintaa, enemmän kuin uskoa oppilauseisiin tai oikein tekemistä. Se oli tunnetta ja kokemusta, jolle kuului oma itsenäinen alueensa inhimillisessä hengenelämässä. Se oli äärettömän kokemista ja koko maailmankaikkeutta koskeva käsitystapa.

Vaikka Schleiermacherin sanoissa kuvastui selvästi hänen oman aikansa näkemykset, ne sisälsivät myös pysyvän viisauden. Mitä hän halusi korostaa? Ehkä lähinnä sitä, ettei kristillistä uskontotuutta, sen suurta vapautuksen sanomaa, saanut alistaa eikä kytkeä mihinkään ajallisiin arvoihin, aatteisiin ja virtauksiin tai tehdä niistä uskontoa, niin lupaavia ja puoleensavetäviä kuin ne saattoivatkin olla. Tästä uskonnon alistamisesta ja kytkemisestä ajallisiin virtauksiin varoittaa myös herännäisyyden historia.

TT Eino Murtorinne (eino.murtorinne@gmail.com) on uusimman ajan kirkkohistorian professori emeritus. Katsaus perustuu helmikuussa 2020 Turun kristillisellä opistolla pidettyyn esitelmään.